

BEATA KOMOROWSKA

TRUDNOŚCI WYCHOWAWCZE W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ Z PERSPEKTYWY NAUCZYCIELI

Trudności wychowawcze są jednym z ważniejszych problemów współczesnej szkoły. Zwiększająca się ilość i jakość zachowań problemowych oraz obniżanie się wieku inicjacji w tym zakresie, powoduje uzasadniony niepokój nauczycieli i rodziców. Agresja, przemoc, sięganie po środki uzależniające czy wagarowanie dzieci i młodzieży, to tylko niektóre z przejawów trudności wychowawczych wpisujących się w krajobraz współczesnej szkoły. Dzieje się tak, mimo podejmowania przez pedagogów działań, które mają pomóc w bardziej skutecznym oddziaływaniu wychowawczym i profilaktycznym. Do działań tych należą m.in.: opracowywanie dla potrzeb danej szkoły programów wychowawczych i profilaktycznych, troska o dobrą, skuteczną współpracę nauczycieli z rodzicami, z pedagogiem i psychologiem szkolnym. Warto jednak zaznaczyć, że zwiększająca się liczba zachowań problemowych jest w dużej mierze odzwierciedleniem tego, co dzieje się w świecie dorosłych. Negatywne wzorce, z którymi styka się nierzadko dziecko w środowisku rodzinnym, lokalnym, w środkach masowego przekazu, w połączeniu z brakiem umiejętności wartościowania, oceny tych zachowań w kategorii dobra i zła, skutkuje naśladowaniem złego postępowania, często bez świadomości istoty problemu i konsekwencji.

Dr BEATA KOMOROWSKA – Katedra Dydaktyki i Edukacji Szkolnej, Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: beatakom@kul.lublin.pl

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zjawiska trudności wychowawczych w edukacji wczesnoszkolnej w kontekście przeprowadzonych badań empirycznych. Z uwagi na rozmiar opracowania będzie to jedynie za-sygnalizowanie bardzo złożonego problemu.

Kluczowe dla omawianego tematu jest pojęcie „trudności wychowawcze”, które obecne jest zarówno w języku potocznym, jako pewien skrót myślowy w stosunku do dzieci mających problem z przystosowaniem się do wymagań szkoły, jak i w języku naukowym, choć tu z kolei często stosowane zamiennie z takimi pojęciami, jak „nieprzystosowanie społeczne”, „niedostosowanie społeczne”, „zaburzenia w zachowaniu”, „zachowania dewiacyjne” i inne¹.

Pozostając przy określeniu „trudności wychowawcze” przyjmuję, że są to częste i nasilające się zachowania uczniów, niezgodne z ogólnie przyjętymi normami i regułami życia społecznego (utożsamianymi z wartościami moralnymi, uniwersalnymi), które utrudniają wychowawcom (rodzicom, opiekunom, nauczycielom) wspomaganie wychowanków w ich integralnym rozwoju². Tak rozumiane trudności wychowawcze ułatwiają zarówno diagnozowanie zachowań problemowych, jak i projektowanie działań zapobiegających i minimalizujących te zachowania. Katalog przejawów trudności wychowawczych jest długi i wciąż aktualizowany. Pojawiają się nowe, niepożądane zachowania dzieci i młodzieży, takie jak np. *cyberbullying*. Do najczęściej występujących przejawów zalicza się obecnie m.in. agresję, przemoc, wagary, kłamstwo, negatywny stosunek do obowiązków, niepowodzenia w nauce, kradzieże, sięganie po środki uzależniające, arogancki, wulgarny język, brak wytrwałości w wykonywaniu podjętych zadań, ucieczki z domu³.

W niniejszym opracowaniu zwrócona została uwaga na trudności wychowawcze w edukacji wczesnoszkolnej. Rozpoczynanie przez dziecko edukacji szkolnej to bardzo ważny, ale i trudny moment w jego rozwoju. Z perspektywy omawianego tu zagadnienia może ujawnić już istniejące lub generować nowe zachowania problemowe. Szkoła jest bowiem miejscem wielu doświad-

¹ Zob. S. M i c h a ł o w s k i, *Trudności wychowawcze w pracy z młodzieżą dorastającą i ich uwarunkowania środowiskowe*, Bielsko-Biała: IKN ODN 1985, s. 19-20; M. Ł o b o c k i, *Trudności wychowawcze w szkole. Zapobieganie i przeciwdziałanie*, Warszawa: WSiP 1989, s. 15.

² B. K o m o r o w s k a, *Aksjologiczne uwarunkowania trudności wychowawczych*, w: *Edukacja jutra – education of tomorrow – bildung von morgen. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, t. I, red. K. Denek, T. Koszycz, W. Wiesner, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2008, s. 194.

³ Zob. M i c h a ł o w s k i, *Trudności wychowawcze*, s. 10-16.

czeń, zarówno tych, które wywołują pozytywne emocje, jak i tych budzących lęk, niepokój, poczucie osamotnienia. To właśnie problemy natury emocjonalnej mogą być istotną przyczyną trudności wychowawczych na tym etapie rozwoju. Dzieje się tak szczególnie wtedy, gdy istnieją duże rozbieżności pomiędzy wymaganiami rodziców i nauczycieli. Okres wczesnoszkolny jest także „najważniejszym okresem z punktu widzenia rozwoju agresywności. Wtedy zaczyna się konkurencja między wpływami rówieśników i rodziców, zwiększa się potrzeba bycia akceptowanym przez rówieśników oraz wzrasta dążenie do samodzielności, co może wywoływać konflikty”⁴. Uważna obserwacja dzieci oraz podejmowanie działań profilaktycznych jest na tym etapie bardzo ważne. Jak podkreśla I. Jundził, występujące w tym okresie „trudności wychowawcze dają się znacznie łatwiej usunąć niż w okresie dorastania. Wystarczy nieraz zlikwidować przyczynę i zaburzenie ustępuje”⁵.

Mając na uwadze znaczenie wczesnego diagnozowania zachowań problemowych oraz podejmowanie działań profilaktycznych, podjęto badania empiryczne mające na celu poznanie opinii nauczycieli na temat trudności wychowawczych w edukacji wczesnoszkolnej. Skupiono się głównie na tym, by określić skalę zjawiska i świadomość nauczycieli w zakresie przyczyn trudności wychowawczych i możliwości zapobiegania im. Problemy szczegółowe wyznaczone zostały przez następujące pytania: W jaki sposób nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej definiują trudności wychowawcze? Jaki odsetek uczniów sprawia trudności wychowawcze i jakie są ich przejawy? Jakie są uwarunkowania trudności wychowawczych w opinii nauczycieli? Jak nauczyciele radzą sobie z zapobieganiem i minimalizowaniem trudności wychowawczych i jakie działania w tym zakresie podejmuje szkoła? Badania przeprowadzono w 2013 r. i objęto nimi 98 nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej ze szkół województwa lubelskiego. W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, przy użyciu techniki ankiety, w której posłużono się specjalnie do tego celu skonstruowanym kwestionariuszem składającym się z trzynastu pytań półotwartych i otwartych.

⁴ A. G r z y w a - B i l i k i e w i c z, *Czynniki środowiska szkolnego wpływające na agresywne zachowania dzieci*, w: *Dziecko w świecie współczesnym*, red. B. Muchacka, K. Kraszewski, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2008, s. 171.

⁵ I. J u n d z i ł, *Trudności wychowawcze w rodzinie*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1989, s. 157.

Pierwszy z problemów dotyczył rozumienia przez badanych nauczycieli pojęcia „trudności wychowawcze”. Wydaje się to istotne z punktu widzenia diagnozowania zachowań problemowych. Od rozumienia istoty problemu zależy zarówno kwalifikowanie uczniów do grupy sprawiających trudności wychowawcze, jak i podejmowanie przez nauczyciela działań profilaktycznych. Analiza odpowiedzi badanych w tym zakresie pozwoliła na wyłonienie trzech kategorii odpowiedzi.

Tabela 1. Sposoby definiowania trudności wychowawczych przez badanych

Kategorie odpowiedzi	Przykładowe odpowiedzi badanych	N	%
nieprawidłowy stosunek do norm	<i>trudności wychowawcze to zachowania uczniów, które odbiegają od przyjętych norm i zasad szkolnych, to niestosowanie się do zasad szkolnych, czego konsekwencją są częste konflikty z nauczycielami i rówieśnikami;</i> <i>trudności wychowawcze to zachowania uczniów, które wykraczają poza przyjęte ogólnie normy moralne, co uniemożliwia nauczycielowi pracę na lekcji;</i>	45	45,9
definiowanie poprzez podawanie konkretnych przejawów	<i>trudności wychowawcze to problemy z utrzymaniem dyscypliny w klasie, agresja słowna uczniów, duża absencja uczniów, nieumiejętność rozwiązywania przez nich konfliktów;</i> <i>trudności wychowawcze to stałe trudności w porozumiewaniu się uczniów między sobą, problemy z nauką, zaburzenia w zachowaniu;</i>	37	37,8
uwzględnianie etiologii trudności wychowawczych	<i>trudności wychowawcze spowodowane są wszelkiego rodzaju czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi utrudniającymi prawidłowe zachowanie się dzieci;</i> <i>trudności wychowawcze to zespół czynników powodujących takie zachowanie ucznia, które uniemożliwia mu harmonijne współistnienie w zespole klasowym i społeczności szkolnej.</i>	16	16,3

Analizując wszystkie odpowiedzi badanych, można zauważyć, że mimo iż w ujęciach definicyjnych respondentów występują różnice, to jednak zauważalna jest tendencja utożsamiania trudności wychowawczych z zachowaniami uporczywymi, trudno odwracalnymi o złożonej etiologii, których cechą charakterystyczną jest sprzeciwienie się ogólnie przyjętym normom i regułom życia społecznego i które utrudniają pracę pedagogiczną. Takie rozumienie jest zgodne z ujęciem definicyjnym, przedstawionym na początku niniejszego

opracowania i świadczy o prawidłowym rozumieniu przez badanych tego ważnego problemu pedagogicznego. Pozwala także na ujednoczoną interpretację danych uzyskanych w wyniku odpowiedzi badanych na kolejne pytania.

W kontekście podjętego tematu ważne jest pytanie o rozmiar zjawiska trudności wychowawczych w edukacji wczesnoszkolnej. Analiza danych liczbowych uzyskanych od badanych nauczycieli wskazuje, że 17,1% uczniów na I etapie kształcenia sprawia trudności wychowawcze. Warto dodać, że rozkład odpowiedzi był zróżnicowany i wykazywał dużą rozpiętość. Część badanych wskazała, że trudności wychowawcze sprawia poniżej 10% uczniów, największa grupa wskazała, że liczba uczniów sprawiających trudności oscyluje wokół 10-20%, ale byli też tacy respondenci, którzy w swoim środowisku szkolnym rozmiar trudności wychowawczych wśród uczniów edukacji wczesnoszkolnej określili na poziomie 40 a nawet 43%.

Ważny wydaje się także fakt, że zdecydowana większość badanych (72,4%) podkreśliła, iż rozmiar zjawiska trudności wychowawczych zwiększył się w czasie trwania ich pracy zawodowej. W pierwszych latach pracy oscylował wokół 5%, w tej chwili zwiększył się, według tej grupy badanej, do rozmiaru 15, 20 a nawet 30%. W opinii 24,5% badanych, rozmiar zjawiska trudności wychowawczych nie zmienił się podczas praktyki pedagogicznej. Warto jednak zaznaczyć, że takiej odpowiedzi udzielili badani z krótkim stażem pracy. Tylko trzech badanych nauczycieli (3,1%) wskazało, że rozmiar trudności wychowawczych w trakcie ich pracy pedagogicznej zmniejszył się.

Uszczegółowieniem danych dotyczących trudności wychowawczych w edukacji wczesnoszkolnej jest poznanie najczęściej występujących przejawów. Poniższa lista przejawów powstała z zaproponowanych w kwestionariuszu ankiety kategorii odpowiedzi uzupełnionych o wskazania badanych.

Tabela 2. Przejawy trudności wychowawczych sprawianych przez uczniów w wieku wczesnoszkolnym

Przejawy trudności wychowawczych	Średni odsetek uczniów zachowujących się w dany sposób
Agresja (słowna i fizyczna, wymuszenia)	11,42%
Niepowodzenia w nauce	10,55%
Trudności w nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych	5,7%
Korzystanie przez uczniów z telefonów komórkowych w czasie zajęć i negatywne interakcje z mediami w czasie przerw	5,1%
Przesadna bierność, wycofywanie się	4,3%
Kłamstwo	1,7%
Dopuszczanie się kradzieży	1,4%
„Gadulstwo”	1,2%
Trudności z koncentracją uwagi	1,0%
Niekontrolowane wybuchy złości	0,9%
Zachowania nerwicowe, nieumiejętność panowania nad emocjami	0,46%
Wagary	0,1%
Zażywanie środków uzależniających	0,1%

Dane zawarte w tabeli 2 wskazują, że najczęstszym przejawem trudności wychowawczych wśród najmłodszych uczniów jest agresja, i to zarówno słowna, jak i fizyczna. Drugi w kolejności przejaw trudności to niepowodzenia w nauce. Według badanych, aż 10,55% uczniów w edukacji wczesnoszkolnej ma problemy z nauką. Sytuacja ta wydaje się bardzo poważna i powinna być przedmiotem dalszej diagnozy i podejmowania środków zaradczych. Brak wyrównania braków w wiedzy uczniów na początku edukacji szkolnej prowadzi do utrwalenia się problemów i niepowodzeń na dalszych etapach edukacyjnych.

Na uwagę zasługuje też spora grupa uczniów mających problemy z nawiązywaniem kontaktów interpersonalnych i uczniów biernych, wycofujących się. Brak umiejętności komunikacyjnych, rozwiązywania konfliktów, asertywności, niska samoocena i postawa wycofująca, utrudniają oddziaływania wychowawcze nauczyciela, ale także mogą w przyszłości skutkować większą podatnością

uczniów na negatywne wpływy np. środowiska rówieśniczego i podejmowanie innych zachowań problemowych. Niepokój budzą także zachowania, które co prawda pojawiają się rzadko, ale w okresie wczesnoszkolnym nie powinny w ogóle mieć miejsca. Chodzi tu głównie o sięganie po środki uzależniające, samodzielne podejmowanie decyzji o obecności na zajęciach szkolnych (wagarowanie) czy kradzieże. Nowym i – w opinii nauczycieli – szybko rosnącym przejawem trudności jest korzystanie na lekcji z osobistych urządzeń elektronicznych. Uczniowie, nawet ci najmłodsi, coraz częściej posiadają telefony komórkowe i mimo zakazu nauczyciela, próbują korzystać z nich podczas lekcji. Na przerwach z kolei grają na nich w gry lub oglądają filmy, nierzadko z wykorzystaniem agresji i wulgarnego słownictwa.

Kolejnym zagadnieniem było poznanie sytuacji szkolnych sprzyjających powstawaniu i pojawianiu się przejawów niepożądanych zachowań. 62,2% badanych wskazało, że sytuacją sprzyjającą pojawianiu się trudności są przerwy, a podczas nich hałas, przepełnione korytarze, złe wzorce prezentowane przez koleżanki i kolegów. Niewiele mniej badanych – 44,9% wskazało, że sytuacją sprzyjającą pojawianiu się i utrwalaniu złych zachowań uczniów jest zbyt duża liczba dzieci w klasie, co uniemożliwia nauczycielowi skuteczną pracę, zarówno dydaktyczną, jak i wychowawczą. Ten sam problem dotyczy dużej liczby dzieci w świetlicy szkolnej. Inne sytuacje szkolne wskazane przez badanych to niewielka ilość ciekawych zajęć pozalekcyjnych, wyjść ze szkoły, wycieczek, które mogłyby wzmacniać integrację uczniów, rozwijać ich zdolności i zaciekawienia (24,5%). Badani nauczyciele (19,4%) zwrócili także uwagę na zwiększające się zjawisko rywalizacji między uczniami (dotyczy ona głównie posiadania rzeczy materialnych i osiągnięć sportowych). Wśród innych wymienionych przez badanych sytuacji znalazły się: zawyżone wymagania dotyczące osiągnięć szkolnych przez rodziców, brak akceptacji przez rówieśników oraz duża liczba uczniów z trudnościami w tej samej klasie.

Kolejnym zagadnieniem – ważnym w kontekście podejmowanych przez nauczycieli działań wychowawczych i profilaktycznych – jest świadomość wychowawców na temat przyczyn pojawiania się trudności wychowawczych.

Analiza danych zebranych od respondentów wskazuje, iż wychowawcy jako najczęstszą przyczynę występowania trudności wychowawczych wskazują niedomagania w funkcjonowaniu rodzinnego środowiska wychowawczego. Takiej odpowiedzi udzieliło 96,9% badanych. Wymieniają tu głównie błędy wychowawcze rodziców, złą atmosferę w domu rodzinnym, bezrobocie rodziców, patologie w rodzinie (głównie alkoholizm), niską samoocenę wyniesioną

z domu rodzinnego. Drugą grupę przyczyn trudności wychowawczych, według wskazań badanych (53,1%), stanowi negatywne oddziaływanie środków masowego przekazu, w tym głównie zbyt długi czas spędzany przed telewizorem i komputerem, dostęp do treści nieprzeznaczonych dla najmłodszych, brak rozmów rodziców z dziećmi na temat treści przekazywanych przez media. Według badanych nauczycieli, uwarunkowania trudności wychowawczych to także negatywny wpływ grupy rówieśniczej (28,6%) oraz dysfunkcje rozwojowe, w tym hiperaktywność, ADHD, niedojrzałość emocjonalna (15,3%). Ponadto badani wychowawcy wskazali także na takie przyczyny, jak: jedy-nactwo i związany z nim egocentryzm, obciążenie dzieci zbyt dużą ilością zajęć dodatkowych, a co za tym idzie – długi czas przebywania dzieci poza domem oraz losowe sytuacje życiowe (np. śmierć osoby bliskiej). Analizując dane zebrane od nauczycieli na temat przyczyn trudności wychowawczych, na uwagę zasługuje fakt, iż badani w ogóle nie dostrzegają źródła tych trudności w środowisku szkolnym, mimo że we wcześniejszym pytaniu potrafili wskazać sytuacje szkolne, które te zachowania wywołują. Jak podaje literatura, przyczyny trudności wychowawczych mogą tkwić także w szkole, rozróżnia się nawet różne grupy przyczyn w tym środowisku⁶. Brak świadomości nauczycieli w tym zakresie może zaburzyć lub zniweczyć działania pedagogów. „Świadomość wpływu wielu czynników oczywiście z jednej strony jest użyteczna – zdejmuje część odpowiedzialności, pozwala zobaczyć sytuację w szerszym kontekście, w drugiej zaś – przeakcentowanie tego wpływu może skutkować brakiem poczucia odpowiedzialności”⁷.

Kolejnym interesującym zagadnieniem w kontekście nakreślenia obrazu zjawiska trudności wychowawczych w edukacji wczesnoszkolnej jest poznanie działań szkoły w celu zapobiegania i eliminowania zachowań problemowych. Analiza wyników wskazuje, że w opinii badanych, w celu zapobiegania trudnościom wychowawczym, w szkołach podejmowane są różnorodne działania. Do najczęściej występujących należą:

- realizacja programów profilaktycznych (61,5%)
- realizacja programu wychowawczego (34,6%)
- pedagogizacja rodziców (34,6%)
- rozmowy z uczniami: indywidualne i grupowe (26,9%)

⁶ Zob. Ł o b o c k i, *Trudności wychowawcze*, s. 54.

⁷ D. K u n c e w i c z, *Rozwiązywanie sytuacji trudnych w szkole – ujęcie systemowe*, w: *Psychologiczne aspekty trudności w wychowaniu dzieci z zaburzeniami rozwoju i zachowania*, red. K. Kaleta, J. Mróz, Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP 2010, s. 90.

- organizowanie zajęć pozalekcyjnych (19,2%)
- organizowanie krótkich akcji profilaktycznych, np. „Dni bez agresji” (15,3%)

Natomiast w celu przezwyciężania trudności wychowawczych, podejmowane są następujące działania:

- częste i regularne kontakty z rodzicami (76,9%)
- częste i regularne kontakty z pedagogiem szkolnym (73%)
- działania podejmowane wspólnie w Poradnię Pedagogiczno-Psychologiczną (53,8%)
- organizowanie szkoleniowych rad pedagogicznych (30,7%)

Analiza powyższych wypowiedzi badanych ukazuje dość szeroki zakres działań, co świadczy o zainteresowaniu badanych profilaktyką trudności i ich przezwyciężaniem.

Istotnym zadaniem, w kontekście podejmowania działań profilaktycznych przez wychowawców, jest poznanie czynników utrudniających i ułatwiających im efektywną pracę z uczniami sprawiającymi trudności wychowawcze.

Badani w odpowiedzi na to pytanie zwrócili uwagę głównie na problemy związane ze współpracą z rodzicami (76,5% wskazań), w tym znalazły się takie odpowiedzi, jak: rodzice konfliktowi, pretensjonalni, bezkrytyczni wobec dziecka, niedostrzegający własnych błędów wychowawczych; postawę ucznia, który nie chce w ogóle współpracować z wychowawcą czy pedagogiem szkolnym (24,5%); zbyt liczne klasy uniemożliwiające indywidualizację pracy i poświęcenie wszystkim uczniom tyle czasu, ile by chcieli (18,4%).

Wśród czynników ułatwiających pracę wymienili: pomoc ze strony pedagoga szkolnego (72,4%), w dalszej kolejności rozmowy z innymi wychowawcami, wymianę doświadczeń (30,6%) oraz szkolenia i kursy, które odbywają (18,4%).

Jeśli chodzi o pomoc, jaką badani chcieliby otrzymywać w tym względzie, to jest to głównie lepsza współpraca z rodzicami (64,3%); potrzeba wsparcia i dyskusji w społeczeństwie oraz w mediach (44,9%); tworzenie grup wsparcia przez nauczycieli kilku szkół (22,4%) oraz potrzeba zatrudnienia w każdej szkole psychologa (15,3%).

W świetle przedstawionych, w sposób skrótowy, wyników badań empirycznych można sformułować wniosek, że trudności wychowawcze w edukacji wczesnoszkolnej stanowią istotny problem pedagogiczny, dotyczą coraz większej grupy uczniów i wciąż rosną. Stanowią sytuację trudną dla wszystkich uczestników procesu kształcenia. Nauczyciele są świadomi złożonej etiologii zachowań problemowych, jednak nie postrzegają środowiska szkol-

nego jako tego, które te zachowania może wzmacniać i wyzwalać. W szkołach podejmowane są różnorodne działania, mające na celu zapobieganie i minimalizowanie zachowań problemowych. Nauczyciele w tym zakresie wymieniają się doświadczeniami między sobą, współpracują z pedagogiem, podnoszą swoje kompetencje. Największym problemem w ocenie nauczycieli, utrudniającym profilaktykę trudności wychowawczych, jest niechęć rodziców do współpracy, a także brak wsparcia ze strony społeczeństwa, w tym mediów.

Mając na uwadze powyższe wnioski, uzasadniona wydaje się potrzeba dalszego zgłębiania problemu, poszukiwania skutecznych oddziaływań i wspierania nauczycieli w podejmowanych przez nich przedsięwzięciach. Sugerowane przez badanych tworzenie grup wsparcia i wymiany doświadczeń przez nauczycieli różnych szkół stanowić zaś może zadanie i wyzwanie dla środowisk akademickich, ośrodków metodycznych, by łącząc teorię z praktyką, poszukiwać skutecznych sposobów oddziaływań wychowawczych.

BIBLIOGRAFIA

- G r z y w a - B i l i k i e w i c z A.: Czynniki środowiska szkolnego wpływające na agresywne zachowania dzieci, w: Dziecko w świecie współczesnym, red. B. Muchacka, K. Kraszewski, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2008.
- J u n d z i ł ł I.: Trudności wychowawcze w rodzinie, Warszawa: Nasza Księgarnia 1989, s. 157.
- K o m o r o w s k a B.: Aksjologiczne uwarunkowania trudności wychowawczych, w: Edukacja jutra – education of tomorrow – bildung von morgen. XIV Tatrzańskie Seminarium Naukowe, t. I, red. K. Denek, T. Koszczyc, W. Wiesner, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe 2008.
- K u n c e w i c z D.: Rozwiązywanie sytuacji trudnych w szkole – ujęcie systemowe, w: Psychologiczne aspekty trudności w wychowaniu dzieci z zaburzeniami rozwoju i zachowania, red. K. Kaleta, J. Mróz, Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP 2010.
- Ł o b o c k i M.: Trudności wychowawcze w szkole. Zapobieganie i przeciwdziałanie, Warszawa: WSiP 1989.
- M i c h a ł o w s k i S.: Trudności wychowawcze w pracy z młodzieżą dorastającą i ich uwarunkowania środowiskowe, Bielsko-Biała: IKN ODN 1985.

EDUCATIONAL PROBLEMS IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION
FROM THE TEACHERS PERSPECTIVE

S u m m a r y

The article presents the phenomenon of educational problems in early childhood education in teacher's opinion. The results of the empirical studies have been included in the article. They take into account aspects like: size of the phenomenon, its symptoms, causes and preventing actions taken by schools in this regard.

Key words: educational problems, early school education.

TRUDNOŚCI WYCHOWAWCZE W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ
Z PERSPEKTYWY NAUCZYCIELI

S t r e s z c z e n i e

Artykuł przedstawia zjawisko trudności wychowawczych w edukacji wczesnoszkolnej w opinii nauczycieli. Zostały w nim zawarte wyniki badań empirycznych uwzględniające rozmiar zjawiska, jego przejawy, przyczyny, a także działania profilaktyczne podejmowane przez szkoły w tym zakresie.

Słowa kluczowe: trudności wychowawcze, edukacja wczesnoszkolna.